

VEDECKÉ SPRÁVY

PAVEL RADVÁNI

MESTO A JEHO OBRAZ

Pavel Radváni: Town and Its Image. Geog. Čas., 35, 1983, 4; 23 refs.

The present-day problems in relation between man and environment manifests themselves very apparently also in a set of problems of the so called image of town. Since no sufficient attention has been paid to these problems in Czechoslovak geographical literature, the author on the basis of his own particular investigations has outlined a complex of issues, which are to be followed in the problems of town image within geographical research. It is supposed that at right theoretico-methodological starting points Czechoslovak geography can contribute considerably also in this sphere in solving particular practical problems in urban development.

1 ÚVOD A POSTAVENIE PROBLÉMU

Súčasnú geografiu mesta charakterizujú v poslednom čase 3 navzájom súvisiace a prelínajúce sa tendencie: prehĺbovanie predmetu, zdokonaľovanie metód a úzka spätosť s praktickými problémami rozvoja miest. Tieto objektívne tendencie, okrem iných, do určitej miery subjektívnych príčin, spôsobujú, že geografia mesta sa stáva disciplínou, stojacou už na pomedzí geografie sídel (v rámci socioekonomickej geografie) a regionálnej geografie (presnejšie mikroregionálnej geografie alebo geografie malých územných celkov). Geografia mesta je takto jednou z geografických disciplín, ktorá potvrdzuje koncepciu jednoty geografie, spájajúc do jedného výskumného programu tak nomotetický, ako aj idiografický prístup.

Naším cieľom nie je však zaoberať sa teoreticko-metodologickými problémami geografie mesta, chceme iba naznačiť vzrastajúci význam tejto analyticko-syntetickej geografickej disciplíny v súčasnosti, teda počas búrlivého rozmachu urbanizácie a rozvoja miest. Mestá sa totiž stávajú jednými z najzložitejších javov modernej ľudskej spoločnosti. Ich všestranný rozvoj, veľká koncentrácia obyvateľstva, ekonomických aktivít, infraštruktúry, intenzita toku informácie, silné „zospoločnenstie“ prírodného prostredia a s tým spojená špecifická „ekologická štruktúra“, to všetko v poslednom čase vyvoláva čoraz viac problémov (sociálnych, zdravotných, hygienických, ekonomických a pod.). Okrem toho živelný a v mnohých prípadoch nedôsledne

usmerňovaný rast viacerých našich miest spôsobil, že sa začínajú prejavovať aj niektoré nežiadúce javy, ktoré sú nielen v územnom priemete jednotlivých mestských funkcií, v narušení základných logických a historickým vývinom mesta podmienených a určených vzťahov i väzieb medzi prvkami prírodného a socioekonomického prostredia, ale aj v ekonomickej a politickej oblasti. Niektoré príčiny a dôsledky týchto disproporcií sa analyzujú zo širších priestorových hľadísk, napr. v prácach O. Bašovský (1982), J. Drdoš (1979), E. Mazúr (1977) a iné, príp. z hľadiska konkrétneho mesta v prácach P. Radváni 1982a, b, c a iné), preto sa nimi nebudeme podrobnejšie zaoberať. Pre spoločenskú prax sú však v týchto prácach dôležité najmä zistenia, že súčasné urbanizačné trendy a úsilie o intenzifikáciu rozvoja národného hospodárstva, okrem nesporných pozitívnych výsledkov, vyvolávajú v urbánnych systémoch a najmä v ich jadrách (mestách) niektoré hlboké a zásadné zmeny v ich vnútornej, historickým vývinom vzniknutej a formujúcej sa štruktúre, v ich funkciách a pod. K jednej z hlavných príčin patrí najmä nesúlad medzi úsilím o prestavbu miest a historicky vytvorenou a od predošlých generácií zdedenou štruktúrou miest, ktorá odráža vývojové premeny spoločnosti v jej hmotných a historických dimenziách. Jej charakteristickou črtou bola a je veľká zotrvačnosť formy (stavebnej podstaty alebo hmotnej štruktúry) i pri zmenenom obsahu (zmenených funkciách), ktorý sa v nej realizuje, a rovnako určitá „imunita“ pred zásahmi do nej. Zložitost' problematiky sa komplikuje aj bipolárnym procesom vývoja štruktúry našich miest, a to úsilím o priestorovú expanziu (dekoncentrácia) za hranice mesta a súčasne úsilím o zahusťovanie zástavby (koncentrácia) vnútri jeho hraníc. Tieto všetky procesy do značnej miery vplývajú, okrem už spomenutých dôsledkov, aj na obraz našich miest. Hoci pojem „obraz mesta“ zaujíma v poslednom čase význačné miesto v zahraničnej literatúre, ktorá sa zaoberá mestom, u nás sa tomuto pojmu doteraz nevenovala (pravda, okrem niektorých výnimiek z radov negeografv) systematickejšia pozornosť. Je to do istej miery paradoxné, pretože obdobie rozsiahlej povojnovej rekonštrukcie a výstavby našich miest (50., 60. a prvá polovica 70. rokov), obdobie urýchlenej „výroby“ bytov, obdobie „kvantitatívnej urbanizácie“ je, zdá sa, už za nami. Na program dňa nastupujú otázky intenzifikácie zástavby, otázky racionálnej priestorovej organizácie našich miest, otázky estetizácie a kultivácie ich životného prostredia, teda otázky „kvalitatívnej urbanizácie“ (P. Radváni 1983). A práve toto sú otázky, ktoré sa dajú zhrnúť do jediného, zdalo by sa, že z hľadiska prísneho terminologického aparátu vágneho, avšak v odborných kruhoch používaného a laickej verejnosti zrozumiteľného pojmu „obraz mesta“.

2 ZÁKLADNÉ TEORETICKÉ VSTUPY

Súčasná moderná geografia prináša nové koncepcie chápania kategórie priestoru (pozri napr. E. Mazúr, J. Urbánek 1982). Tieto koncepcie prekonávajú metodológiu vychádzajúcu z klasických priestorových predstáv alebo monocentrických priestorov a obracajú pozornosť geografv predovšetkým k vzťahom, väzbám, systémom a štruktúram, a tým aj k syntetickým a komplexným metódam výskumu. Uvedené koncepcie dovoľujú geografii preklenúť bariéry vlastného výskumného tradicionalizmu a posunúť pole bádania do

viac-menej netradičných, avšak modernej geografii vlastných výskumných problematik. Jednou z nich je aj problematika „obrazu mesta“. Pri výskume obrazu mesta sa geografia stretáva s vednými disciplínami, s ktorými doneďava spolupracovala ojedinele: sociálna psychológia, história umenia, estetika, sociológia a pod. Všetky tieto vedné disciplíny sa okrem iného zaoberajú aj určitou stránkou obrazu mesta. Geografia má predpoklady zaoberať sa obrazom mesta vcelku, teda komplexne a zo syntetického hľadiska.

Aká je vlastne podstata termínu „obraz mesta“ a aký je zmysel a cieľ jeho výskumu z hľadiska geografie? Na začiatok treba povedať, že geografia pri výskume sídel a konkrétne miest dosiahla značné a nesporné úspechy, o ktorých nie je potrebné sa na tomto mieste zmieňovať. Mnohé jej výskumné závery a odporúčania sa realizovali v konkrétnej praxi výstavby miest. Vzniká však otázka, ako je to s verifikáciou realizovaných koncepcií, s ich objektivizáciou, s ich očakávaným i skutočným efektom pôsobenia na ich používateľov, teda na ľudí, na človeka. Čoraz viac si uvedomujeme, že okrem funkčných, technických, ekonomických a estetických hľadísk sa mestá, ako aj ich časti pozorujú a nezriedka i posudzujú z „globálneho ľudského“, antropického hľadiska, ktoré sa zameriava na ich pôsobenie na spoločnosť, ktorá v nich žije, pracuje a rekreuje sa. V tomto procese vždy bola slabým miestom objektivizácia argumentov a ťažkým problémom bola a doteraz aj je objektivne presvedčivá metóda zisťovania, ako pôsobí mesto alebo jeho časti na toho, kto ho vníma. Poznanie vzťahov hmotného prostredia s jeho užívateľmi má nesporne značný význam pre zhodnotenie príčin neuspokojivej funkcie doterajších sídelných štruktúr a mala by nájsť aj praktické uplatnenie v plánovaní rozvoja a výstavby miest. Naše vedomosti v tejto dosiaľ málo prebádanej oblasti môžu rozšíriť aj niektoré výskumy sociológie a psychológie, orientované nielen na funkčné, hygienické a technické chápanie priestoru, ale aj na jeho psychické a sociálne pôsobenie na človeka. Výsledky týchto vied treba zakomponovať do geografických výskumov miest. Pri zohľadnení zákonitostí, ktorými sa riadi pôsobenie široko chápaného prostredia, je však potrebné vypracovať špeciálne techniky vyšetrovania týchto problémov. V posledných 10—15 rokoch sa za týmto účelom objavila a viackrát sa použila koncepcia „obrazu mesta“ („image of a city“, „image de ville“, „Stadtbild“, „Erscheinungsbild“, „Wahrenemungsbild“, „Perception of city environment“, „obraz goroda“, „Wizerunek miasta“).

V jadre chápania tohto termínu sa skrýva do určitej miery explicitne formulovaná problematika gnozeologického vzťahu „objekt—subjekt“. Predpokladá sa teda, že pri vnímaní nejakého predmetu a pri jeho posudzovaní pôsobia objektívna realita i psychické a sociálne predpoklady vnímajúceho jednotlivca. V zmysle marxistickej teórie poznania je v tomto vzťahu primárny a rozhodujúci objektívne existujúci svet, ktorý však človek môže vnímať cez rôzne „prizmy“ svojich osobných skúseností a predstáv ustálených spoločenským stykom (E. L. Beljajeva 1977). *Geografa budú v tejto súvislosti zaujímať najmä zákonitosti pôsobenia hmotných prvkov prostredia mesta na vnímajúci subjekt.* Jeho záujem o tieto poznatky v oblasti zákonitostí bude motivovaný úsilím dospieť k takým konkrétnym záverom a odporúčaniam, aby ich realizátori využili na tvorbu takého prostredia mesta, ktoré by pôsobilo na vnímajúceho pozorovateľa, na obyvateľa, návštevníka i používateľa žiadúcim účinkom.

Toto bádanie nie je úplne nové. Začalo sa rozvíjať už v 19. storočí (E. L. Beljajeva 1977) Nový je však akcent na rôznosť subjektívnych percipientov, na potrebu empirického vyšetovania týchto subjektívnych rozdielov, ako aj na „zjednocujúce, normatívne pôsobiace a kolektivizujúce chápanie obrazu mesta“ (M. Beneš 1978). Tiež vedomie, že tento obraz mesta nevzniká vnímaním iba hmotných (prírodných a umele vytvorených) prvkov mesta, ale je modifikovaný aj „neviditeľnými faktormi spoločenského rázu“ (M. Trieb, A. Markelin 1976), je v chápaní obrazu mesta novým prvkom.

3 CIEĽ SKÚMANIA OBRAZU MESTA

Zmysel záujmu a skúmania, analýzy a rozpracovania obrazu mesta nie je iba vo sfére autoreflexie spoločnosti, ale (čo má z hľadiska geografického výskumu prvoradý význam) aj vo sfére konkrétnych a prakticky významných cieľov a situácií, kedy sa obraz mesta stáva cenným východiskom, prostriedkom a nástrojom pre zásahy do reálneho sveta.

Najširšie ponímaný cieľ zistenia obrazu mesta značí pochopiť pôsobenie mestského prostredia na tých, ktorí s ním prichádzajú do styku pri rôznych príležitostiach a v rôznej frekvencii a na ktorých jeho vnímanie a uvedomovanie si ďalej pôsobí, a to najmä pokiaľ ide o formovanie ich charakteristických postojov, motivácií a správania. Jeden z najznámejších priekopníkov skúmania obrazu mesta K. Lynch (1960, 1965, 1982) vynesol do tejto problematiky cenný metodický vklad. Východiskom pre Lynchovu koncepciu, ako na to upozornili aj J. Ševčík, I. Bendová, J. Benda (1978), je odôvodnený predpoklad, že existuje „obraz“, predstava o meste, ktorú si vytvárajú jeho obyvatelia. Podmienkou uspokojivého obrazu sú určité predpoklady hmotného prostredia mesta. Tieto predpoklady sa dajú zhrnúť do pojmov „výraznosť“, „čitateľnosť“, príp. schopnosť vyvolať charakteristickú predstavu, teda „identitu mesta a jeho štruktúry“.

Ak má fyzická realita prostredia, teda v našom prípade mesto, výrazný charakter, identitu, ktorá je výrazom jeho dostatočne bohatej štruktúry a priestorovej organizácie, aj jeho obyvatelia sú si vedomí svojho prostredia. Predpokladom vnímania toho-ktorého útvaru ako celku nemusí byť však iba identita jeho prvkov, ktoré sa nachádzajú v pohľadovom poli pozorovateľa. Predpokladom vnímania i napriek protirečeniam zmyslovej možnosti identifikovať celok vizuálne môže byť aj predstava tohto celku vo vedomí pozorovateľa.

Veľký prínos v skúmaní obrazu miest z hľadiska úsilia o zlepšenie fyzickej (vizuálnej) organizácie ich prostredia má typológia stacionárnych (fyzických) elementov, ktoré tvoria akúsi „kostru“ obrazu mesta. K. Lynch (1982) ich charakterizuje ako „cesty“, „ohniská“, „oblasti“, „bariéry“ a „orientačné body“. Tieto elementárne predstavy o charaktere skúmaného prostredia majú základný význam pre vytvorenie globálnej predstavy o celkových súvislostiach na danom území, pričom získaná predstava podmieňuje našu schopnosť orientácie a čitateľnosti prostredia. „Cesty“ sú líniami intenzívneho pohybu, okolo ktorých sa koncentrujú ostatné elementy. Sú charakteristické vzťahom kontinuity a jasne vymedzeným začiatkom i cieľom (ulice, chodníky, autostrády a pod.). „Ohniská“ (uzly) sú intenzívne využívanými územiami mesta, ktoré sa často ponímajú ako tzv. strategické body obrazu mesta {križovatky,

miesta koncentrácie funkcií a pod.). „Oblasti“ sú časti mesta, ktoré slúžia aj ako vonkajšie „body“ referencie, najmä však, ak sú dostatočne individualizované. Často sa chápu ako zjednocujúce väčšie časti mesta. „Bariéry“ (hranice) majú zväčša lineárny charakter a väčšinou sa nevyužívajú ako cesty, vnímateľ ich ani za také nepokladá. Často oddeľujú od seba dve rôzne „kvality“ prostredia mesta a spôsobujú zmenu priestorových vzťahov v zmysle ich usporiadania (okraje obytných súborov, terénne hrany a pod.). „Orientačnými bodmi“ sú bodové objekty, ktoré sú z hľadiska vnímania uzavreté, t. j. vystupujú voči nemu ako čosi vonkajšie, ako optické vzťažné body. Môžu mať celomestský alebo lokálny význam (veže, výškové domy, komíny, osamelé vysoké stromy a pod.). Treba povedať, že v skutočnosti sa vo väčšine prípadov k istému útvaru vzťahuje iba jedna z týchto predstáv. To značí, že prevláda a výrazne potláča iné predstavy. Prostredie však obsahuje v rudimentárnom stave aj ostatné charakteristické črty. To, že konkrétna predstava prevládla, je podmienené jej prevažujúcim charakterom, ako aj zvolenou mierkou skúmania priestorových vzťahov. Dôležité je určiť rozlišovaciu rovinu prvkov prostredia. Globálna predstava o prostredí vzniká až za predpokladu určenia vzájomných proporcií elementárnych predstáv.

Kvalita obrazu mesta závisí od kvality jeho jednotlivých elementov, od ich identity, čitateľnosti, individuality atď. *Geografický výskum obrazu mesta má za cieľ analýzu priestorového rozloženia týchto elementov, ich vzájomných vzťahov, pôsobenia na vnímateľa, teda analýzu existujúceho stavu a stanovovania cieľového stavu* [tzv. Soll-Image]. Zistením existujúcich materiálno-predmetných vzťahov fyzickej vizuálnej, formálnej) organizácie prostredia mesta možno podstatne ovplyvniť program jeho funkčnej regenerácie, príp. aj transformácie. Na základe spomínaného možno pristúpiť k posúdeniu kvality obrazu mesta, k určeniu jeho konkrétneho charakteru, ako aj k vytýčeniu súboru opatrení na nápravu zistených disproporcií. *Výskum obrazu mesta je takto súčasťou celkového úsilia o racionálne usporiadanie i organizáciu jeho prostredia.*

4 METÓDY VÝSKUMU OBRAZU MESTA

Základný metodický postup výskumu obrazu mesta vypracoval K. Lynch (1960, 1965, 1982). Tento metodický postup sa aplikoval vo viacerých výskumoch v USA, ZSSR, Poľsku, NSR a inde. U nás to boli najmä J. Ševčík a kol. (1978), čiastočne tiež J. Hynek a J. Hynková (1980), ako aj niektorí iní autori. J. Ševčík a kol. skúmal obraz mesta Mostu na základe kombinácie riadeného rozhovoru s obyvateľmi a systematického prieskumu mesta profesionálnymi odborníkmi. Súčasťou výskumu sa stali tiež regulačné a smerné územné plány mesta, ako aj plány jednotlivých okrskov, ktoré sa spracovali za účelom konfrontácie obrazu mesta. J. Hynek a J. Hynková skúmali jednu stránku obrazu mesta, a to percepciu prostredia pomocou mentálnych máp. Bola to jedna z možností získať objektivizované údaje o prostredí a jeho obraze vo vedomí obyvateľov.

Na základe literatúry, ktorá nám bola dostupná, z overovania metód v nich, používaných na konkrétnych územiach modelových miest (Jur pri Bratislave, Pezínok, Modra), a z vlastných doterajších skúseností vo výskumnom kolektí-

ve môžeme používané a použiteľné procedúry zisťovania obrazu mesta rozdeliť na 4 skupiny:

1. Deskripcia prostredia mesta (okrem zaužívaných a spoľahlivých geografických analytických metód sú to najmä riadené pohovory, dotazníky, sémantický diferenciál atď.).

2. Kognitívne (mentálne) a behaviorálne mapy (zakresľovanie rôznych úrovní prostredia mesta spamäti, zakresľovanie fyzickej organizácie prostredia mesta do tzv. slepej mapy mesta, identifikácia miest na základe aktivity, ktorá sa v nich realizuje atď.).

3. Objektívacia získaných výsledkov (eliminovanie individuálnych odchýlok určením priemeru; diferencovanie obrazu mesta spoločného jednotlivým spoločenským skupinám ako subjektom vnímania, napr. školské deti, študenti, náhodní návštevníci, zodpovední pracovníci MNV, profesionálni odborníci a pod.; pokus o typológiu vnímaného obrazu mesta, napr. podľa hĺbky odborného vzdelania [D. Franců, K. Paluš 1982]).

4. Verifikácia získaných výsledkov (porovnanie zisteného obrazu mesta s objektívne existujúcou skutočnosťou na základe známych pravidiel a zákonov priestorovej analýzy, ako aj s prihliadnutím na vlastnosti a dispozície vnímajúcich subjektov a identifikácia stereotypov a archeotypov obyvateľov mesta; formulácia preferencií a averzií vnímajúcich subjektov podľa ich špecifických znakov a pod.).

5 KRAJINA A OBRAZ MESTA

Geografický výskum obrazu mesta nie je možné vykonávať bez analýzy materiálnej základne formovania sa obrazu mesta — teda krajiny. Bez toho by sa nedali v plnej šírke pochopiť zložité a často protichodné procesy, ktoré vplývajú na vznik a formovanie „práve takéhoto obrazu mesta a nie iného“.

Krajina, ako poukázal i J. Demek (1976), vyznačuje sa týmito hlavnými črtami:

- určitou konkrétnou *polohou* na povrchu Zeme,
- určitým jedinečným a individuálnym *vývojom* v čase a priestore,
- určitou jedinečnou vnútornou *štruktúrou*,
- jedinečným *obrazom*.

Pritom každá nasledujúca črta má svoju bázu v čрте predošlej a priamo alebo nepriamo z nej vyplýva. Nás bude zaujímať najmä posledná črta [t. j. obraz], ktorá vzniká na základe existencie, vývoja a priebehu procesov prebiehajúcich v predošlých črtách. Z toho logicky vyplýva, že skúmať obraz krajiny (v našom prípade mestskej krajiny) je možné iba na základe výskumu prvých 3 základných črt. Tohto metodického princípu je nevyhnutné sa pridržiavať pri každom geografickom výskume obrazu mesta, pričom sa však nesmie postupovať mechanicky a formálne, ale jednotlivým črtám v určitej fáze výskumu je potrebné venovať pozornosť primeranú ich relevantnosti z hľadiska obrazu konkrétneho mesta.

Každý hmotný systém funguje prostredníctvom síl, ktoré pôsobia na jeho vnútornú organizáciu. Sily, ktoré vyvolávajú v krajine nové kvalitatívne a kvantitatívne stavy, pôsobia aj na zmenu jej štruktúry a tým menia tiež jej tvárnosť a celkový obraz. Nastávajú tu mnohé hmotné i funkčné premeny

a vytvárajú sa úplne nové funkčné plochy krajiny, čím sa obraz krajiny výrazne mení. Už spomínaný J. Demek (1976) hovorí v tejto súvislosti aj o „geografickej realite krajiny“.

Pre vytváranie obrazu mesta má krajina význam najmä z hľadiska svojej jedinečnosti a znakov, pomocou ktorých môžeme vyčleniť jej jednotlivé typy. Rozmanitosť krajín je daná jednak zákonitou podobnosťou javov (princíp všeobecnosti), jednak nikde a nikdy sa neopakovateľnými javmi (princíp jedinečnosti). To značí, že každý krajinný celok je práve prostredníctvom dialektickej súvislosti medzi zvláštnym a všeobecným charakteristický určitým obrazom, ktorý je často v úzkej interakcii so všetkými jej prírodnými a socioekonomickými zložkami: pôsobí na ne a je s nimi spätne ovplyvňovaný (príklad: sklonitosť terénu—terasová zástavba). Jedinečnosť krajiny je takto dôležitou zložkou aj chorologického poznania. Avšak pri konkrétnych výskumoch sa takmer pravidelne stáva, že nie je možné dostatočne presne odlíšiť jedinečné od všeobecného. V tomto prípade je najvhodnejším riešením dôkladné preskúmanie, čo je z hľadiska konkrétneho obrazu mesta dôležitejšie, a potom viesť hranicu medzi všeobecným a jedinečným tak, aby sme mohli príslušný krajinný celok z hľadiska výskumu obrazu mesta študovať tak z princípu typologického, ako aj chorologického. Pre typológiu a chorologickú typizáciu krajiny sú dôležité synchronické a synergické komponenty. Tieto sú však súčasne i základom pre vytváranie obrazu jednotlivých druhov krajín, ako aj pre ich pomenovanie na základe funkčných i obrazotvorných aspektov (lesná krajina, priemyselná krajina a v našom prípade najmä mestská krajina).

Pri sledovaní vzniku a vývoja mesta, ako aj tvorby jeho obrazu vzniká často otázka, prečo vznikli práve na tom mieste a nie na inom. Tu nám pomôže analýza polohy mesta. Pri hlbšom štúdiu polohy zistíme, že poloha vplývala nielen na vznik mesta a tvorbu jeho obrazu v minulosti, ale významne ho ovplyvňuje aj v súčasosti.

Z hľadiska priestoru môžeme hovoriť o mikropolohe (topografickej polohe), mezopolohe a makropolohe, resp. užšej a širšej polohe (P. Radváni 1975). Z hľadiska rozvoja mesta má väčší význam makropoloha, príp. mezopoloha, z hľadiska jeho obrazu zase mikropoloha. Prírodnene, že tieto rôzne priestorové polohy miest nie je možné od seba mechanicky oddeľovať. Sú navzájom ovplyvňované a dopĺňajú sa.

Obraz mesta ovplyvňujú rôzne krajiny rôzne. Je však možné badať určitú zákonitosť, ktorá sa dá zovšeobecniť na tvorbu obrazu viacerých miest. Táto zákonitosť je podmienená predovšetkým tým, že podobný obraz mnohých našich miest je do veľkej miery ovplyvnený tým, že tieto mestá vznikli a vyvíjali sa v rovnakom alebo podobnom krajinnom type. Na Slovensku, ako je známe, vyvinuli sa 3 základné chorologické makrocelky, ktoré sa navzájom odlišujú vnútornou štruktúrou, demogeourbanistickými a socioekonomickými črtami a prirodzene aj obrazom. Sú to nížiny, kotliny a pohoria. Nížiny sú charakteristické najpriaznivejšími vlastnosťami krajinného systému pre rozvoj sídel (plochosť terénu, sypký substrát schopný viazať veľké zásoby vôd, veľké alochtónne pôdy atď.). Z územného hľadiska aj z hľadiska makropolohey v nížinách nie sú vo všesmernom raste mestských sídel v podstate prekážky. Určité výnimky tvoria iba územia na styku nížin a pohorí, vodné toky a zmáčané plochy poriečnych nív. Celkove je v nížinách Slovenska lokalizovaných

38,5 % miest nad 5000 obyvateľov. *Určitá monotónnosť nížin a vcelku homogénnosť ich územia sa odráža aj na obraze mestských sídel, z ktorých mnohé majú v podstate spoločné črty.*

*Kotliny predstavujú jadrá koncentrácie obyvateľstva sídel a hospodárskej aktivity Slovenska. Keďže kotliny majú väčšinou uzavretý a pretiahnutý tvar, tvoria sa tu sídelné pásy. Celkovo je v kotlinách lokalizovaných 36,8 % miest. Z hľadiska polohy sa mestské sídla väčšinou koncentrujú na prvé 2 terénne stupne (t. j. na nízke a stredné terasy, príp. náplavové kužele). Pahorkatinný stupeň využívajú prevažne menšie sídla, ktorých pôdorys je do značnej miery podmienený morfológiou terénu, a tým je ovplyvňovaný aj ich obraz, ktorému na rozdiel od nížin vtlačajú pečať horské bariéry, ktoré lemujú kotliny. *Obraz mestských sídel, lokalizovaných v kotlinách, je už pestrejší ako v nížinách a v mnohých prípadoch sa v ňom prejavujú individuálne črty jednotlivých miest.**

*Pohoria sú z geoekologického hľadiska značne heterogénne. Zo začiatku osídľovania Karpát neboli pre zakladanie sídel veľmi atraktívne. Z hľadiska polohy najvhodnejší krajinný potenciál pre urbanizáciu majú brzdy a širšie doliny. Človek však kolonizoval aj svahové polohy a planiny. *Značná heterogénnosť jednotlivých pohorí, ich relatívna uzatvorenosť a izolovanosť spôsobili, že aj obraz mesta lokalizovaného v pohoriach je značne heterogénny a závisí od špecifických miestnych pomerov.* V týchto mestách prevládali jedinečné javy nadvšeobecnými.*

Z načrtnutého je zrejmé, že všetky 3 základné chorologické jednotky vytvárajú z hľadiska obrazu miest rôzne predpoklady pre jeho formovanie a tvorbu. Je logické, že v takom priestorovom rozsahu sa na tvorbe obrazu konkrétneho mesta podieľajú viac-menej sprostredkovane, vytvárajúc tak akýsi prírodno-krajinný rámec jeho obrazu.

ZÁVER

Súčasnú otázku vzťahu človeka a prostredia sa veľmi zreteľne prejavujú aj v problematike tzv. obrazu mesta. Keďže sa tejto výskumnej orientácii v našej geografickej literatúre nevenovala doteraz žiadúca pozornosť, pokúsili sme sa, a to na základe výskumu obrazu miest Jur pri Bratislave, Pezinku a Modry o teoretické objasnenie podstaty tejto problematiky a o načrtnutie istého komplexu otázok, ktoré by sa mali v problematike obrazu mesta v geografickom výskume vyšetrovať a študovať. Je predpoklad, že pri správnych teoreticko-metodologických východiskách výskumu môže geografia i v tejto oblasti značnou mierou prispieť k riešeniu konkrétnych praktických otázok rozvoja našich miest.

Na záver stručne zhrnieme:

„Obraz mesta“ je pôvodom sociálno-psychologický pojem, za ktorým sa v určitom zmysle skrýva explicitne formulovaná problematika vzťahu „objekt-subjekt“ alebo konkrétnejšie „prostredie-človek“. Predpokladá sa, že na vnímaní obrazu (v našom prípade obrazu mesta) sa podieľajú objekt (objektívna realita) i subjekt (psychické a sociálne predpoklady vnímajúceho subjektu). Predstava o subjekte a objekte je však modifikovaná a sekundárne podmienená spoločenským vedomím a sociálnou interakciou. V zmysle marxistickej teó-

rie poznania je však primárnym faktorom tohto vzťahu reálny a objektívne existujúci svet. *Objektívna realita je teda rozhodujúcou zložkou obrazu mesta.*

Obraz mesta môžeme formálne rozdeliť na 3 základné komponenty:

- prírodné,
- umelé (socioekonomické, človekom vytvorené),
- sociálne (tzv. neviditeľné).

Z geografického hľadiska obraz mesta ponímame v zmysle fyziognómie jeho hmotnej stavebnej podstaty (architektonicko-urbanistická štruktúra, teda umelé komponenty) v integrite s prírodným prostredím.

Obraz mesta, jeho zmeny i jeho individuálnosť vychádza pritom z podstaty krajinného priestoru a objektívne sa prispôsobuje jeho zákonitostiam.

Medzi rozhodujúce východiská hodnotenia obrazu mesta patrí analýza funkčnej a vizuálnej (fyzickej, formálnej) organizácie jeho prostredia. Priestorové a funkčné zmeny, ktoré zasahujú tradičné kompozičné väzby, nachádzajú svoj odraz v narušovaní princípov vizuálnej (fyzickej) organizácie prostredia. Analýza tejto organizácie prostredia je preto tiež súčasťou celkového úsilia o usporiadanie a racionálnu organizáciu priestoru.

Spoločenský prínos výskumu obrazu mesta vidíme predovšetkým v návrhu realizácie spoločensky efektívneho prostredia mesta, ktoré by reprezentovalo ideové a kultúrne hodnoty socialistickej spoločnosti, a to tak po stránke obsahovej, ako aj formálnej. Cieľom geografického výskumu je teda stanovenie charakteristických čŕt obrazu mesta a jeho jednotlivých častí a posúdenie ich proporcií a dimenzií vzhľadom na celomestskú štruktúru i na širšie priestorové vzťahy. Praktické vyústenie bude v návrhu opatrení na skvalitnenie obrazu mesta a jeho častí pomocou návrhu optimálnej (racionálnej) „symbiózy“ prírodných a umelých komponentov prostredia.

LITERATÚRA

1. BANZ, G.: Elements of urban form. McGraw Hill, New York 1970. — 2. BAŠOVSKÝ, O.: Ekonomicko-sídlný potenciál územia a jeho prognózovanie. *Urbanita*, 38, 1982, ss. 47—52. — 3. BENEŠ, M.: Rozpracování semiotického modelu architektury se zřetelem k tvorbě obytného prostředí. *Vúva*, Praha 1978. — 4. BELJAJEVA, E. L.: Architekturno-prostranstvennaja sreda goroda kak objekt zriteľnogo vosprijatija. *Strojzdat*, Moskva 1977. — 5. DEMEK, J., QUITT, E., RAUŠER, J.: Úvod do obecné fyzické geografie. *Academia*, Praha 1976. — 6. DRDOŠ, J.: Geografia a riešenie problematiky produktivity krajiny. *Geogr. xas.*, 31, 2, Bratislava 1979, ss. 125—147. — 7. FRANCU, D., PALUŠ, K.: K problematike obrazu mesta. *Archit. a Urban.*, 16, 3, 1982, ss. 167—171. — 8. HYNEK, A., HYNKOVÁ, J.: Percepce prostředí a mentální mapy ve výchově k péči o životní prostředí. *Scripta fac. sc. nat. Univ. Purk, Brun., Geographica*, 10, 1980, ss. 233—248. — 9. JALOWIECKI, B.: Wizerunek miasta. *Studia sociol.*, 1, 1968, ss. 127—247. — 10. LYNCH, K.: The image of the City. The M.I.T. Massachusetts Inst. of Technology, Cambridge, Massachusetts and London 1960.
11. LYNCH, K.: Obraz goroda. *Strojzdat*, Moskva 1982. — 12. MAZÚR, E.: Geografia—krajina—životné prostredie. *Život. Prostr.*, 11, 3, 1977, ss. 117—120. — 13. MAZÚR, E., URBÁNEK, J.: Kategória priestoru v geografii. *Geogr. Čas.*, 34, 4, 1982, ss. 309—326. — 14. ŌTAHEL, J.: Štádium percepce krajinnéj scenérie a jeho prínos k lokalizácii zariadení cestovného ruchu. *Geogr. Čas.*, 32, 4, 1980, ss. 262—263. — 15. RADVÁNI, P.: Prírodné podmienky a socioekonomické predpoklady rozvoja mesta Levice. In: *Zborník Kľúčové problémy rozvoja Levice* — Ústarch SAV, Bratislava 1975. —

16. RADVÁNI, P.: K metodike issledovanija razvitija prostranstvennoj struktury goroda. In: Zborník Metodologija teritorialnych issledovanij, Praga—Novosibirsk 1982. — 17. RADVÁNI, P.: Problem planovania prazstrzennogo z aspektív przyrodnícnych i socioekonomicznych. Mat. Sekciji architektury krajobrazu PAN, Oddział w Krakówie, Kraków 1977. — 18. RADVÁNI, P.: Priestorová štruktúra mesta — negativne tendencie jej rozvoja, možnosti riešenia. In: Zborník Geografia a životné prostredie, SGS pri SAV, 1982b, ss. 103—114. — 19. RADVÁNI, P.: Niektoré priestorové aspekty životného prostredia mesta, možnosti ich riešenia. Geogr. Čas., 2, 1982, ss. 127—145. — 20. RADVÁNI, P., FRANCO, D. D.: Model a obraz mesta. Archit. a Urban., 17, 4, 1983.

21. RADVÁNI, P.: Obraz mesta z aspektu prírodno-krajinných komponentov. Archit. a Urban., 17, 3, 1983. — 22. ŠEVČÍK, J., BENDOVÁ, I., BENDA, J.: Obraz mesta Mostu. Archit. a Urban., 3, 1978, ss. 165—178. — 23. TRIEB, M., MARKELIN, A.: Stadtbild in der Planingspraxis. Deutsche Verlagsangalt, Stuttgart 1976.

Павел Радвани

ГОРОД И ЕГО ОБРАЗ

Современная география приподносит новые концепции понимания категории пространства. Эти концепции преодолевают методологию, основывающуюся на классических пространственных представлениях или моноцентрических моделях и обращают внимание географов, прежде всего на отношения, связи, системы и структуры и, тем самым, на синтетические и комплексные методы исследований. Эти концепции позволяют географии одолеть барьеры собственного исследовательского традиционализма и передвинуть поприще исследований в направлении более или менее нетрадиционных, но современной географии свойственных исследовательских проблематик. Одной из таких является и проблематика образа города. При исследовании образа города география встречается с такими научными дисциплинами, с которыми в прошлом сотрудничала лишь редко: это социальная психология, историография, история искусства, эстетика и т. п. Все эти научные дисциплины, кроме прочего, занимаются также определенными сторонами образа города. Однако, география имеет предпосылки заниматься образом города в целом, значит комплексным образом, синтетически.

Какая на самом деле сущность термина „образ города“ и какой смысл и цель исследования образа с аспектов географии? Сначала необходимо заметить, что география при исследовании населенных пунктов, а именно городов, достигла значительных и бесспорных успехов. Многие ее заключения и рекомендации были внедрены на практике. Однако, возникает вопрос: а как же дело обстоит с верификацией осуществленных концепций, с их объективизацией, с их ожидаемым и действительным эффектом воздействия на их пользователя, т. е. на человека. Все больше осознаем, что кроме функциональных, технических и экономических аспектов города рассматриваются и нередко оцениваются с „общечеловеческого“, антропологического аспекта. В этом процессе слабым местом всегда выступала объективизация аргументов, трудной проблемой был объективно убедительный метод определения того, как город влияет на того, кто его воспринимает. Познание отношений материальной среды к тем, кто ею пользуется, бесспорно имеет большое значение для оценки причин неудовлетворительной функции до сих пор имеющихся структур поселений.

За последние 10—15 лет уже несколько раз появлялась и применялась концепция „образа города“. В центре понимания этого термина скрывается в определенной степени явно формулированная проблематика „объект-субъект“ (город-человек). В этом отношении для географа интересны, главным образом, закономерности воздействия материальных элементов среды на воспринимающий субъект. Его интерес о эти знания будет мотивирован стремлением прийти к таким конкретным заключениям и рекомендациям, чтобы реализаторы могли ими воспользоваться при создании такой городской среды, которая воздейство-

вала бы на воспринимающего наблюдателя требующим, положительным способом. Один из наиболее известных пионеров исследования образа города, Кевин Линч, внес в эту проблематику ценный вклад. Он исходит из того, что существует образ, представление о городе, которые создают в себе его жители. Условием удовлетворительного образа являются определенные предпосылки материальной среды города. Их можно заключить в понятия „выразительность“, „читаемость“ и „идентичность“.

Большим вкладом в изучении картины города с аспектов стремления улучшить физическую (визуальную, формальную) организацию его среды является типология стационарных (физических) элементов, образующих т. наз. „скелет“ образа города („пути, барьеры“, „области, ориентирные пункты“). Качество образа города, значит, зависит от качества его отдельных элементов. Цель географических исследований образа города — это анализ пространственного размещения этих элементов, их взаимоотношений, их воздействия на наблюдателя, значит, анализ существующего состояния и определение целевого состояния (т. наз. Soll-Image). Путем выявления существующих материально-вещественных отношений физической организации среды города можно существенно повлиять на программу его функциональной регенерации или даже трансформации. На этом основании можно подойти к рассмотрению качества образа города, к определению его конкретного характера, а также к намечению комплекта мероприятий на исправление выявленных диспропорций. Исследование образа города, таким образом, представляется как составная часть общего стремления, ведущего к рациональному упорядочению и организации его среды.

Процесс определения образа города можно в общем подразделить на четыре группы:

- дескрипция среды города (кроме традиционных географических аналитических методов это, главным образом, разные техники семантического дифференциала),
- познавательные (мысленные) и бихевиористические карты,
- объективизация полученных результатов (исключение индивидуальных отклонений путем определения среднего; дифференциация образа города, общего для отдельных групп общества; одновременное обследование профессиональными специалистами и т. п.),
- верификация полученных результатов (сравнение полученного образа города с объективной действительностью на основе известных правил и законов пространственного анализа, формулирование предпочтений и аверзий воспринимающих субъектов в зависимости от их специфических знаков, идентификация стереотипов и архетипов населения города и т. п.).

Основой исследования образа города с географической точки зрения является исследование его физиономии, т. е. архитектурно-урбанистской структуры в объединении с природной средой, определение характеристических черт образа города и рассмотрение их пропорций и димензий, учитывая при этом общегородскую структуру и ландшафт.

Перевод: Л. Правдова

Pavel Radváni

TOWN AND ITS IMAGE

The contemporary modern geography bears new conceptions in conceiving space categories. These conceptions overcome methodology going out from classical spatial images or from monocentric models, calling attention of geographers primarily to relationships, linkages, systems and structures and in this way also to synthetic and complex methods of research. The above mentioned conceptions allow geography to arch over barriers of its own research traditionalism and to shift the field of investigation to more or less non-traditional sets of research problems, however, indigenous to modern geography. One of them is also a set of problems concerning the image of town. In investigating the image of town geography meets scientific disciplines, with which it cooperated until lately separately: social psychology, historiography,

history of arts, aesthetics and so on. All these scientific disciplines are engaged, among other things, also in a certain feature of town image. Geography has, however, presuppositions to be engaged in town image totally, i. e. in a complex way, and namely from the synthetic viewpoint.

What is in fact the substance of the term „town image“ and what is the sense and aim of investigation of the image from the geographical viewpoint? Immediately at the beginning it is to be said that in research of settlements and towns geography has reached considerable and indisputable successes. Many of its investigation conclusions and recommendations have been realized in practice. A question is, however, arising, namely what about the verification of conceptions realized, with their objectivization, with their presupposed and real effects in acting on users and thus on man. We realize more and more that in addition to functional, technical and economic viewpoints the towns are observed and not rarely also judged from a „generally human“, anthropic viewpoint. In this process the objectivization of arguments has always been a weak point and hard problem has been an objectively convincing method to ascertain the measure to which a town is effective on anyone perceives it. Knowledge of relationships between material environment and its users is indisputably of a considerable significance to evaluate reasons of unsatisfying function of up-to-date settlement structures.

In the latest 10—15 years a conception of „town image“ has appeared and also used for several times. In the core of conceiving this term a set of problems „object — subject“ (town — man) is harboured to a certain measure explicitly formulated. In this connection a geographer will be interested primarily in the regularities of acting of environmental material elements on a perceiving subject. His interest in this knowledge will be motivated by endeavour to reach such particular conclusions and recommendations for realizers to utilize them for creating such an environment of town that would act on the perceiving observer through desirable and positive effects. One of the most famous pioneers in investigating the town image, Kevin Lynch, has introduced a valuable methodical deposit into this set of problems. Its starting point lies in a fact that here exists a picture, an image of town, which is being formed by its inhabitants. The condition of a satisfying image are certain presuppositions of urban material environment. These may be comprised to the notions „expressivity“, „readability“ and „identity“.

A great contribution in investigation the image of towns, from the viewpoint of endeavour to improve physical (visual, formal) organization of their environment is represented by a typology of station-formed (physical) elements, which form a „skeleton“ of town image („roads, regions“, „barriers, orientation points“). Thus the quality of town image depends on the quality of town image depends on the quality of its individual elements. The geographical image of town is aimed at an analysis of spatial distribution of these elements, of their mutual relations, of their acting on the perceiver, that means, an analysis of the existing state and of setting out a target state (so-called soil-image). By ascertaining the existing material-subject relationships in the physical organization of urban environment the program of its functional regeneration, or also transformation may be substantially influenced. On the basis of this fact one can proceed to judging the quality of town image, to assigning its particular character as well as to setting out a set of measures to correct disproportions ascertained. The investigation of town picture is in this way a part of an integrative endeavour to arrange rationally and organize its environment.

Totally the procedures of ascertaining the town image may be divided into four groups:

- description of town environment (besides the geographical analytical methods being in use are they mainly various techniques of semantic differential),
- cognitive (mental) and behavioral maps,

— objectivization of gained results (elimination of individual deviations by determining the average; differentiating the town image common to the individual social groups; parallel inquiry by professional scholars and so on),

— verification of gained results (comparison of ascertained town image with objectively existing reality on the basis of the well-known rules and laws of spatial analysis, formulation of preferences and aversions of perceiving subjects according to their specific marks, identification of stereotypes and archetypes from town inhabitants and so on).

From the geographical viewpoint the basis for an investigation of town image is investigation of its physiognomy, i. e. of the architectonic-urban structure in an integrity with natural environment, assigning the characteristic features of town image and judging their proportions and dimensions with respect to the whole-town structure and the landscape.

Translated by A. Krajčír